

AMIKOR A PSZICHOLÓGIA A „KOMMUNIZMUS ÁLTALÁNOSAN KIBONTAKOZÓ ÉPÍTÉSÉNEK NAGYSZERŰ PROGRAMJÁHOZ” CSATLAKOZOTT

ÚJRAINTÉZMÉNYESÜLÉS KRITIKAI PERSPEKTÍVÁBAN

MÁRIÁSI Dóra¹

mariasi.dora@ppk.elte.hu

ELTE PPK, Pszichológiai Intézet

ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola

ÖSSZEFOGLALÓ

Az újraintézményesülés kifejezése visszautal a magyar pszichológia mellőzöttségének korszakára, mely a második világháborút követő fordulat éveitől vette kezdetét (Bodor, Pléh, Lányi, 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Pataki, 2002; Szokolszky, 2014). Bár meglehetősen ténszerűen követhetőek a pszichológiai tudományok veszteségei, az időszak értelmezését korántsem kíséri teljes konszenzus. Kutatásomban az újraintézményesülés szerepét vizsgálom a magyarországi pszichológia történetében a társadalmi-politikai viszonyok kontextusában. Az eseménytörténetet a szakmai nyilvánosság színterét biztosító *Magyar Pszichológiai Szemle* kapcsolódó, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézet dokumentumaira támaszkodva vázoló fel. Kérdésem, hogy a korszakot feldolgozó pszichológiatörténeti munkák hogyan értékelik az újraintézményesülést, és mindez hogyan járul hozzá a pszichológia mint tudomány önértelmezéséhez. Az eredmények alapján az újraintézményesülést a fejlődés és a politikai mező kívülre helyezésének diskurzusai beszélik el, miközben a tudományképet történelmi-politikai hatások formálták, valamint a pszichológia a személyes és politikai viszonyok színtereként működött.

Kulcsszavak: újraintézményesülés, kritikai pszichológia, pszichológiatörténet, magyar pszichológia, Kádár-rendszer

¹ A szerző PhD-hallgató az ELTE-PPK Pszichológia Doktori Iskolájában. A tanulmány a *Pszí-tudások mint társadalmi diskurzusok – társadalomtudományok a hatalmi viszonyok kontextusában* című OTKA-kutatás támogatásával készült el.

BEVEZETÉS

Az újraintézményesülés kifejezése vissza-
utal a magyar pszichológia mellőzöttségé-
nek korszakára, mely a második világháborút
követő fordulat éveitől vette kezdetét (Bodor,
Pléh, Lányi, 1998; Hunyady, 2006a, 2006b;
Kovai, 2014; Pataki, 2002; Szokolszky,
2014). Bár meglehetősen ténszerűen követ-
hetőek a pszichológiai tudományok veszte-
ségei, az időszak értelmezését korántsem
kíséri teljes konszenzus. A szocialista rezsim
fellépésével az 1928-ban megalakult Magyar
Pszichológiai Társaság és a vele egy időben
elindított *Magyar Pszichológiai Szemle*
1947-ben megszűntek, és egyaránt 1960-ban
éledtek újra. A Magyar Psychoanalitikai
Egyesület 1949-ben oszlatta fel magát, és
hasonló sorsra jutott a többi pszichoterápiás
egyesület is. A Mérei névvel fémjelzett Or-
szágos Neveléstudományi Intézetet 1950-ben
számolták fel, és ugyanebben az évben szűnt
meg a Székesfővárosi Neveléstudományi In-
tétet és a Fővárosi Lélektani Intézet. Ezalatt
a bő tíz év alatt a pszichológus szakembe-
reknek nem volt lehetőségük tudományos
munkáik közlésére, így a publikálatlan kéz-
iratokat az 1958-ban megjelentetett *Pszicho-
lógiai Tanulmányok* közölte. Ugyan a szegedi
és a budapesti egyetemeken nem számolták
fel teljesen a pszichológia tanszékeit, tevé-
kenységük minimálisra korlátozódott oly mó-
don, hogy az 1929-ben elsőként megalapított
szegedi Pszichológiai Intézet kizárólag
a pszichológia tantárgy oktatását végezte el
pedagógusoknak, de intézményi folytonos-
ságára mégis amnézia borult (Szokolszky,
2014).

A cikkben az újraintézményesülés szere-
pét vizsgálom a magyarországi pszichológia
történetében a társadalmi-politikai viszonyok
kontextusában. Először fölvezetem a létre-

jövő intézményeket és történéseket a szak-
mai nyilvánosság színterét biztosító *Magyar
Pszichológiai Szemle*, valamint a Magyar
Tudományos Akadémia Pszichológiai Inté-
zet kapcsolódó írásainak segítségével, me-
lyek időrendben rögzítették az időszak ese-
ménytörténetét. Ezt követően ismertetem
azokat a pszichológiatörténeti írásokat, me-
lyek az újraintézményesülés korszakára, je-
lentőségére reflektáltak. Kérdésem, hogy
a korszakra visszatekintő pszichológiatörté-
neti munkák hogyan értékelik az újrainté-
zményesülést, és mindez hogyan járul hozzá
a pszichológia mint tudomány önértelmezé-
séhez.

Az értelmezési keretet a kritikai pszi-
chológia megközelítéséből merítem (Harris,
2009), melynek segítségével rámutatnék a li-
neáris történet szemlélettel rendelkező pszi-
chológiatörténeti munkák (Bodor et al.,
1998; Hunyady, 2006a, 2006b) problémá-
jára, felkínálva egy árnyaltabb pszichológi-
atörténeti megközelítést. Erre a szemléletre
azért van szükség a magyarországi újrain-
tézményesülő pszichológia értelmezésében,
mert a kritikai pszichológia társadalmi fo-
lyamatokra érzékeny beállítódása rávilágíthat
a pszichológia szerepére egy adott társadalmi
berendezkedésben. Továbbá ez a munka azért
is fontos, hogy azonosítsuk a tudománykép
korhoz kötődő jellegzetességeit, melynek ha-
tásai észrevétlenül áthagyományozódhatnak
a jelenre is.

A kritikai pszichológia meghatározásánál
alapvető szempont, hogy a tudományos el-
méletek valójában társas folyamatok termé-
kei, társas konszenzusok folyamán határozzuk
meg, mi számít a tudomány tárgyának és tu-
dományos ténynek (Gergen, 1997). Társada-
lomkritikus mozgalomként a kritikai pszi-
chológia továbbá kérdőre vonja a mainstream
pszichológiát burkolt ideológiai alapvetése-

íért, individualizmust és módszertani redukcionizmust favorizáló beállítódásáért (Fox & Prilleltensky, 2009; Gough, McFadden, McDonald, 2013).

A pszichológiatörténet-írás kritikai megközelítésének bemutatásakor Harris azt kifogásolja a hagyományos pszichológiatörténet-írásban, hogy az többnyire az intellektuális eredmények ismertetésére szorítkozik, kilúgozva a történelmi kontextust és a személyes szálakat. Ez a prezentista szemlélet azt a téves benyomást kelti a pszichológiáról, mintha egy lineárisan fejlődő, belső ellentmondásoktól mentes tudomány lenne. Az esetlegesen megemlített konfliktusok múltba vesznek, mintha a jelen idejű pszichológiai diszciplína révbe ért volna, és az eltérések csupán nézőpontok kérdései lennének. A történetírás fentebb vázolt stílusát tudományelméleti kérdésként interpretálhatjuk: amennyiben a pszichológia pozitivista (természet)tudományként tekint önmagára, az objektivitás, semlegesség hangsúlyozása igazolja a történelmi, személyes tényezők kiiktatását.

Jelen írásban a kritikai pszichológia gondolkodásának megfelelően társadalmi kontextusában vizsgálom a magyar pszichológia újraintézményesülését, mely a vonatkozó pszichológiatörténeti írások alapján az 1950-es évek végétől a 70-es évek közepéig tartó időszakra esik (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a). A kort „objektív tudományossággal”, tényszerűen ismertető dokumentumok helyett a pszichológiatörténeti írásokra szubjektív értékelések termékeiként tekintek, hogy a kritikai szemléletnek megfelelően rávilágítsak a tudományos konszenzusok mögött megbújó ideológiai állításokra. Azért fontos közelebről szemügyre venni, milyen személyes szempontokat, rejtett előfeltevéseket érvényesítettek a hazai pszichológia képviselői a tudomány újjáépítésekor, mivel

ezek egyaránt társadalmi és nem kizárólag tudományos igényekből fakadtak.

Az elemzés alá eső pszichológiatörténeti szövegek (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Lányi, 2005; Pataki, 1977, 2002; Pléh, 1998a, 1998b, 1998c; Szokolszky, 2014) különböző módon, de mind megemlítették a politikai kontextust, sőt, az is felmerülhet bennünk, hogy a politikai mező nem hatolt be ennyire látványosan és közvetlenül a magyarországi pszichológia tudományos terébe, mint az államszocializmus idejében. Vagyis lehetetlen az 1940-es évek végétől számított magyarországi pszichológiáról beszélni anélkül, hogy a szocializmus pszichológiaellenes légkörét ne említenénk. Ugyanakkor a kritikai szemlélet feladata, hogy ezeknél a megközelítéseknel egy lépéssel mélyebbre hatoljon, a pszichológiai tudásokon és tudományképen közvetlenül kimutatva a pszichológia és az aktuális társadalmi rendszer közti kapcsolatot, melyek magukon hordozzák ennek a viszonyoknak a termékeit, ahelyett, hogy a történelem csupán háttérként támogatná a pszichológia bemutatását. Ennek köszönhetően tisztázódhat, milyen szerepet töltött be a pszichológia a '60-as évek államszocializmusában.

AZ ÚJRAINTÉZMÉNYESÜLÉS „LEHETŐSÉGE”

Az újraintézményesülés jelentőségének megértéséhez az eseménytörténet lépésein és helyszínein keresztül vezet az út, amit ebben a részben két korabeli forrásra támaszkodva vázlok fel, helyenként kipótolvva a pszichológiatörténeti munkák utalásaival. A cikk célja tehát az, hogy ismertesse, mi történt a pszichológia intézményrendszerével az újraintézményesülést

megelőző és a folyamata alatt történő időszakban, mivel ezzel válik világossá a tudományterületet érő változások mértéke. A tudományos élet fejleményeiről egyrészt az újrainduló *Magyar Pszichológiai Szemle* nyújtott tájékoztatást, másrészt a szintén központi szereppel bíró Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének kiadványában szereplő dokumentumok és beszámolók rögzítették a diszciplína aktuális helyzetét. Az előzmények ismeretében elmondható, hogy a sztálini időkben bizonyos pszichológiai területek ideológiai tiltás alá estek: a pszichodiagnosztika, pszichoanalízis, fejlődéslélektan, munkalélektan, szociálpszichológia, és – az interdiszciplinaritása miatt csak részben a pszichológiához tartozó – pedológia. A Molnár Imre erőfeszítésével életben maradó Gyermeklélektani Intézet, a Kardos személyében biztosított egyetemi képzés az ELTE Bölcsészettudományi Karának Lélektani Tanszékén, a MÁV Pályaalkalmassági Vizsgáló Állomás, az 1. számú Gyermekklinika nevelési tanácsadója, P. Liebermann Lucy irányítása alatt, valamint a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Gyógypedagógiai Lélektani Tanszéke Kozmutza Flóra vezetésével végig fennmaradtak. A folyóirat és a Pszichológiai Intézet dokumentumaiból kiderül, hogy működtek pszichológiai tevékenységet végző intézmények, ugyanakkor ezek elszórtan és meglehetősen korlátozott hatékonysággal léteztek, valamint rendkívül szerteágazó pszichológiai területeket érintettek. Az újraintézményesülésben a MTA és a II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya jelentős szerepet játszott: figyelmet fordított a tudományág állapotának kérdéseire, fellendítette a kutatásokat, a minőség elve érvényesült (Pataki, 1977).

Ám az említett intézmények is erős korlátozással tudtak csak működni: Molnár Imre

levelezéséből kiviláglik, hogy az intézet az uralkodó politikai programnak megfelelően tervezte kutatásait és alkalmazott tevékenységeit. 1949–50-től érződtek a politikai elvárások az intézmény programján: az orosz nyelv tanulásának iskolai nehézségeit kell vizsgálniuk a munkatársaknak, a szocialista erkölcsi oktatás, a világnézeti nevelés lesznek a kitüntetett kutatási területek – természetesen a marxista „tudományos” keret átültetésével. 1949. december 20-án Molnár Imre beszámol az intézet tervéről: szeretnék feldolgozni a felszabadulás óta kiemelkedő teljesítményt nyújtó munkásemberek és a más területeken dolgozó sikeres egyéniségek életrajzát, hogy kimutathassák, melyek azok a külső vagy belső tényezők, amelyek szerepet játszanak a sikerekben, majd ezeket az eredményeket tudatosan és következetesen felhasználják neveléslélektani célokkal (Dancs szerk., 1977). Az 1951–52. évi munkatervben a világnézeti nevelés, a szocialista jellemnevelés kérdései kapnak hangsúlyt, tehát szemmel látható, hogy az intézet munkája kizárólag a párt ideológiai törekvéseihez idomul. A tervezett kutatások átfogó oktatásügyi reformhoz kapcsolódnak, továbbá a pszichológiai megközelítés elsősorban a nevelést támogatja, nem önálló tényezőként lép fel. Tulajdonképpen inkább csak „mutatóban” szerepelnek lélektani kifejezések a munkatervben, lényegi pszichológiai kérdés nem fogalmazódik meg. Az intézetet ezekben az években végig fenyegette a pedagógiának alárendelő szerep, amely alól végül 1955-ben tudott felszabadulni azzal, hogy a MTA önálló egységként – nem pedig az akadémia pedagógiai részlege alá – integrálta.

Barkóczi Ilona interjúkötetben megjelent írásában olvasható, hogy a budapesti egyetemi tanszéken sem volt sokkal rózsásabb a helyzet: a felszín alatt olyan folyamatok

akadályozták a pszichológiai munkát, mint hogy a harmadéves Barkócziakat pártagitátorok csábították át más területekre az 1947–48-as tanévben. Pár évvel később Kardos mellett egy időben Barkóczi volt az egyetlen (fizetés nélküli) segéderő, miután másik kollégájuk karrierlehetőséget kapott Kínában (Bodor et. al., 1998). Még ha valóban sikerült is elszigetelten és különösen tág befolyás nélkül a pszichológiai intézményrendszer egy-egy elemének megmaradnia, annak okát minden jel szerint nem az elnyomó szándék hiányában kell keresni.

Kovai Melinda a *Magyar Pszichológiai Szemle* 1960-as vonatkozó cikkeire alapozva részletesen ismerteti az újraintézményesülés eseménnytörténetét és a meghatározó beszédmódokat (Kovai, 2014). A *Magyar Pszichológiai Szemle* volt a hivatalos médium, melynek hasábjain a nyilvánosságra szánt álláspontok, lépések és fejlemények rögzültek. Ez alapján az újraintézményesülés kulcs tényezője a MTA Pszichológiai Bizottságának megalakulása 1958-ban, amely 8 albizottságot nevezett ki konkrét kutatási tervekkel és feladatokkal. Ez a testület döntött a szakmát érintő legfontosabb kérdésekről: az egyetemi képzés megszervezésének szükségességéről, hiszen a nagyszabású tervek megvalósításához jelentős káderutánpótlásra volt szükség, továbbá az egyetemi képzés biztosította a szakma fennmaradását. Dr. Sandelhausen Miklós hozzászólása érzékelteti azt a tudományos felemelkedést, amit a pszichológusok megtapasztaltak a létrejövő intézményekben: „még sohasem történt meg, hogy az Akadémia többi Osztályával egyenrangú osztállyá vált a Pszichológiai Bizottság. Erre még nem volt példa – még akkor sem, amikor a lélektan a virágzását élte különböző, más gondolkodási módban és más nomenklatúrával” (MTA 1960. évi nagygyűlésén elhangzott elő-

adások, 1960, 307.). A Pszichológiai Bizottság döntött az albizottságok életbe léptetéséről is, ahol a konkrét kutatómunkák kijelölése és megtervezése zajlott. Az egyetemi képzés megreformálására Gegesi Kiss Pál ekkor még az orvoscépzés mintáját javasolta, ami 5–6 év alapképzést jelentett, 4 év szakirányú oktatással megtoldva.

Az újraintézményesülés egyik legfontosabb velejárója a nyilvánossá válás és a szakmai összeköttetések intézményesülése lett. A Magyar Pszichológiai Társaság életre hívását kimondottan az motiválta, hogy legyen egy olyan szakmai platform, ami összefogja a pszichológusokat. A rövid és hosszú távú tervekben szerepelt a folyóiratok életre hívása és a nemzetközi kapcsolatok szorgalmazása. 1977-re a Magyar Pszichológiai Társaság az 1960-as káderhiányhoz képest 900 taggal számolt. Továbbá az alkalmazott területeken nevelési tanácsadók, munkalélektani és ergonómiai laborok, gyermekpszichológiai rendelők, pályaválasztási intézetek, klinikai pszichológiai laborok alakultak (Pataki, 1977).

AZ ÚJRAINTEZMÉNYESÜLÉS PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETI EMLÉKEZETE

Számos ide vonatkozó magyar pszichológiatörténeti munka fejlődési ívbe helyezi el az újraintézményesülés történetét (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a; Lányi, 2005; Pataki, 2002). Így az újraintézményesülés az eseménysorozat egyik láncszemeként szerepel. Nem érdektelen az a szempont, hogy mikor válik a pszichológia emlékezetének részévé az időszak, illetve mikor születnek a pszichológia történetére reflektáló első írások. Ezek a kérdések nem csak azért fontosak,

mert egy fiatal tudománnyal állunk szemben, amely saját történeti irodalmában egyúttal legitimitását és identitását létrehozta, megemlítve a jelentős személyeket, eseményeket és eredményeket, hanem azért is, mert egy olyan történelmi kontextusban, mint amilyen a kádári konszolidáció volt, az emlékezet valójában a felejtés eszközeként szolgált. Ebben az értelemben az „objektív” és tudományos feldolgozások a nyilvános, hivatalos emlékezet mezőjét rajzolják körül elhallgatva olyan információkat, melyek bizonyos szereplőket kellemetlenül érinthettek korábbi politikai szerepvállalásuk és nézeteik miatt, esetleg homályba borítva olyan tisztázatlan (ideológiai és egyéb) kérdéseket, melyek megzavarhatják a pszichológiáról szóló nyilvános és konszenzuális diskurzusokat.

Az egyik első történeti munka, ami beleeszi az 1950–60-as évek fordulóját a tudományos emlékezetbe, Pataki Ferencé (1977), aki a MTA 75 éves jubileumára szánt ünnepi kötetében a múltat a tanulságok levonására és kritika megfogalmazására használja fel. Pataki pozíciója bonyolult, hiszen az MTA 1965-ös átszervezésekor kulcspozíciót tölthetett be, de ugyanilyen közélről – igaz a neveléstudomány berkeiből – kísérhette figyelemmel a második világháborút követő rövid néhány év küldetéstudatos kezdeményezéseit, és ezek hirtelen politikai elfojtását. Ráadásul a legkeményebb retorziók idején, 1953-ig meglehetősen kedvezményezett helyzetből a Szovjetunióban tanulhatott pszichológiát és pedagógiát.

Pataki (1977) az eseményre való tekintettel méltatja a Pszichológiai Intézet előintézményeként számon tartott kísérleti laboratóriumot, melyet Ranschburg Pál alapított 1902-ben. Az írás egyfajta seregszemle is, ami azokat a legfontosabb intézményi és személyi előzményeket sorolja fel, amelyek a je-

len eredményeihez hozzájárulhattak. A hagyományok és előzmények mérlegelésével a cikk az aktuális pszichológia állapotáról is számot ad, megismerhetjük, hogy milyen kérdésekkel és problémákkal kellett a szakmának megküzdenie a '70-es évek derekán: „túlfeszített remények” és sarlatánkodás veszélyeztették a pszichológia presztízsét; helyenként „érdekesnek”, máshol unalmasnak titulálták, melynek következtében ellentmondásos kép alakult ki róla. Pataki szerint továbbá a pszichológiával szemben támasztott gyakorlati igények olykor szembeütköznek autonóm, immanens tudományosságával; végül ahelyett, hogy a szakma képviselői a betölthető szerepek széles skáláját üdvöznék, jellemzően a saját terület elsődlegességére és monopóliumára törnek. Egy másik ide vonatkozó cikk (Pataki, 2002) szintén jubileumi alkalomból készült: a Pszichológiai Intézet száz évéről emlékezik meg, és ezt rendezzi szakaszokra bontható történetbe.

Pataki szemében a magyarországi pszichológia helyzete 1977-ig folyamatosan problémákkal tarkított, és ezen nem változtat az sem, hogy a hetvenes évek végére jelentős intézményi bázissal és tudományos eredményekkel büszkélkedhetett. Az ő szemében a magyar pszichológia történeti tudata hiányos és korlátozott. Ennek egyik oka, hogy alig folyik tudománytörténeti kutatás Magyarországon. A magyar pszichológia jelenidejűségben létezik, így sem nem kritizálja, sem nem ismeri el fenntartások nélkül a múltját, amellyel gyakorlatilag nincs kapcsolata. Pataki szerint a pszichológia addig nem válhat „nemzeti tudománnyá”, amíg az adott korszakokon átívelő történeti folytonossága nem alakul ki, valamint nem hoz létre szerves kapcsolatot azzal a történeti-társadalmi közeggel, amelyben létrejött, és amit maga is formált! Pataki tulajdonképpen a mi szem-

pontunkból igen jelentős gondolatoknak ad hangot, ám mivel nem fűz konkrétumokat állításához, ezért az olvasóra marad az értelmezési feladat, hogy mit is jelentett volna az élő kapcsolat kiépítése a pszichológia történeti-társadalmi környezetével 1977-ben (Pataki, 1977).

Ugyanakkor Pataki nem elégszik meg pusztán a kutatómunka évtizedes fejleményeinek értékelésével, hanem a pszichológia alakulását igyekszik az aktuális szellemi és társadalmi irányzatok mentén értelmezni. Ennek fényében tér ki arra, hogy milyen ideológiai hatások és hitvallások táplálták a század első harmadában fel-feltűnő pszichológiai kezdeményezéseket. A téma szempontjából az válik érdekessé, hogy Pataki hogyan értékeli három évtizeddel később a „felszabadulás alatt” megfogalmazódott marxista igényt, melyet Mérei Ferenc és Szalai Sándor képviseltek. A felszabadulás idején a pszichológiai tudományok még gyenge lábakon álltak, erős (tudomány)politikai fennhatóság alatt, és a szovjet pszichológia eredményei még nem voltak hozzáférhetők, „jóllehet a magyar pszichológia művelői kezdettől fogva élénk érdeklődéssel fordultak a szovjet pszichológia eredményei és történeti útjának tanulságai felé” (Pataki, 1977, 572.). A '40-es évek végének politikai fordulata miatt a pszichológia intézményei gyakorlatilag fölszámolódtak, de ez a marxista fordulat nem tudományos vitákban, hanem főleg adminisztrációs intézkedések következtében történt meg, és a kutatók meggyőződésüktől függetlenül „idézetes eljárásokba” bocsátkoztak olyan tudományos szerzőkre hivatkozva, akiket elfogadott a rendszer, továbbá a publikációk a marxista terminológiát igyekeztek beleszőni a tudományos nyelvbe. A változás a XX. kongresszus utáni politikai-szellemi légkörben bontakozott ki, amit Pataki következőkép-

pen magyaráz: „[a vázolt helyzet] nálunk is, miként a többi szocialista országban, csupán a 20. kongresszus után kibontakozó légkörben számolódott fel; abban a szellemi és politikai környezetben, amelyet Lukács György oly szívesen illetett a »marxizmus reneszánsza« elnevezéssel” (Pataki, 1977, 573.). Pataki ugyan nem fejt ki részletesen, mit jelent számára a Lukácstól vett kifejezés, de a szövegkörnyezetből arra következtethetünk, hogy a '60-as évek változást elősegítő légköréről beszél.

Az '50-es, '60-as évek fordulóján bekövetkezett átalakulás Pataki elképzelése szerint szükségszerű fejlődés eredménye, mely intenzív intézményesedésben bontakozott ki egészen a '70-es évekig terjedően. A kulcsszó az intenzív és minőségi pszichológiaművelés, melyben a változás megmutatkozott. Ebben az időszakban a társadalmi irányítás tudományos alapokra helyezve valósult meg, a pszichológusok nemzetközi kapcsolatok kiépítésére összpontosíthattak (Pataki, 1977).

A pszichológia történetét feldolgozó írások kivétel nélkül politikai okokkal magyarázzák a történéseket (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a; Kovai, 2014; Lányi, 2005; Pataki, 1977; 2002; Pléh, 1998a, 1998c; Szokolozsky, 2014), így a köztük felmerülő véleménykülönbségek nem is ebben a kérdésben nyilvánulnak meg, hanem abban, hogy a pszichológia bizonyos területeit kitüntetten érintő ideológiai támadás és korlátozás mennyire értékelhető valójában az egész diszciplína ellen irányuló hadjáratnak. Pataki határozott véleményt képvisel, amennyiben más értelmezésekkel ellentétben (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a) nem tartja alátámasztottnak a pszichológia teljes elnyomását az 1950-es évek derekán. A Gyermeklélektani Intézet más alkalmazott pszichológiai helyekkel együtt folyamatosan működött. Pataki

a pedagógia felsőbbrendűségének hangsúlyozása és rosszallása helyett inkább dicséri Molnár Imrét, hogy bekapcsolódva a nevelésügybe munkatársaival együtt őrizte a tanácsadói és klinikai tevékenységet. Az ő szemében a tudomány történeti folytonossága megmaradt, és azzal, hogy a nevelésügy nagy igényeket támasztott iránta, a pszichológiai irodalom is növekedett (Pataki, 1977). Pataki (2002) maga is a „rejtőzködés és sivatagi vándorlás” (17.) éveiként aposztrofálta az 1948–65 közti időszakot, ezért nehezen érthető kiállása az ellen, hogy a teljes pszichológia elnyomásáról beszéljünk.

A későbbi szerzők közül többen – mint Hunyady vagy Pléh – az első végzett évfolyamokhoz, vagyis az egyetemi képzés 1962–63-as megreformálásával induló generációhoz tartoztak, és jelen cikkben elemzett írásaik a rendszerváltást követően jelentek meg. Így az első tanítványi nemzedék képviselőiként léptek be maguk is abba a tudományos rendszerbe, amelynek tagjai közül sokan szerepet játszottak a pszichológia újjáélesztésében. Az újraintézményesülésre utaló összefoglaló irodalmak a rendszerváltást követően jelentek meg, ahonnan visszatekintve az 1950–70-es évek egyértelműen a múlt részévé váltak. Hunyady a pszichológia budapesti egyetemhez fűződő történetét a Magyar Pszichológiai Társaság 1996. évi tudományos nagygyűlésén adta elő. A Pataki-féle jubileumi ünnepre készített cikkhez hasonlóan erről a munkáról is elmondható, hogy hosszabb időtartamot szándékozott átfogni, valamint a szerző – bár ez esetben is központi szereplője volt a vizsgált témának – mindezt nem teszi reflexió tárgyává, így az egyetem krónikája nélküli a személyes hangnemet. A „külső szemmel” megírt leíró jellegű intézménytörténet a fontosnak tartott szakaszok mentén nehéz indulással, de egy

folyamatos fejlődés diskurzusában bontakozik ki előttünk.

Hunyady a hazai pszichológia korszakolását a történelmi események láncolatához köti, melyből kiugróvá válik, hogy mennyire közvetlenül hatottak a társadalmi folyamatok a diszciplína alakulására. Az egyes korszakok jelentősnek ítélt eredményei és képviselői mellett utalásokat tesz az egyetemi oktatást érintő bonyolult és változó politikai hatásokra. Az államszocializmus korlátozta a nemzetközi eredményekre mindig is nyitott hazai pszichológusok hozzáférését a külföldi eredményekhez, nehezítette csatlakozásukat nemzetközi kutatásokhoz, erős szűrőn keresztül érkezhettek meg hozzánk az újabb irányzatok és módszerek. Hunyady értelmezésében a pszichológusok politikai szerepvállalásának köszönhetően vált nagyjából 10 évre hiteltelenné a szakma, és ebből adódóan Kardos Lajosnak a '60-as évek elején az alapokról kellett újjászerveznie az egyetemi oktatást. Az egyetemi reform elindítását korszakfordulónak tekinti, melyet a Kardos irányította megújulás jellemez csökkenő direkt politikai nyomással, így kissé fellélegezhetett a szakma. A politikai nyomás érzékeltetésére Marton L. Magda példáját említi meg, aki a '60-as évek derekán pártpolitikai kritikát kapott, amiért kísérleti előadásaiiban mélylélektani összefüggéseket keresett. Ennek visszavonhatatlanul súlyos következményei ugyan nem lettek, ám veszélytelennek se lehetett mondani egy ilyen megjegyzést. Hunyady (2006a) szemében még a '70–80-as években is „átpolitizált tudomány volt a miénk” (193.): ugyan ekkoriban már erősen gyengült a marxista befolyás, az ideológiai prés, ám az államszocializmus politikájának köszönhetően a tudomány továbbra is centralizált maradt, kijelölve a szakmai viszonyokat, engedélyezve vagy ellenezve bizo-

nyos pozíciók betöltését (Hunyady, 2006a). Hunyady az átpolitizálódás értelmezésében a legmesszebb merészkedik, amennyiben a személyes viszonyok intézmények alakulásában betöltött súlyát latolgatja: „Mátrai László mint akadémiai potentát nem tűrte Bartha Lajos igazgatóságát, s így az akadémiai intézet egészét súlyos fenntartással kezelte. Az Akadémia reformjával ellenkező Mátraist Aczél György egyszerűen elsöpörte az útból, ő szakmánkat személyes motívumoktól vezetettve is pártolni igyekezett, s a szakterület e preferenciája és személyes bizalma nagyban hozzájárult Pataki Ferenc és az általa vezetett intézet helyzetének és befolyásának megerősödéséhez” (Hunyady, 2006a, 194.).

Pléh Csaba, Bodor Péter és Lányi Gusztáv közös munkájában (1998) a magyar pszichológia a történelmi események és politikai erők kitettségében jelenik meg. Az pszichológusok önéletírását összegyűjtő kötet fontos vállalkozás a szakma személyes emlékezetének megteremtésére. Ugyanakkor kérdéses, hogy a szubjektív beszámolók pusztán felmutatásával tisztább rálátást kapunk-e a pszichológia múltjára. Sokatmondó a kötet végén olvasható dolgozat címe: *Egy társadalomtudomány elnyomtatása és újjászületése: a magyar pszichológia sorsa az egyéni sorsok tükrében, 1945–1970*, amelyben a szerzők a társadalmi hatást külsődleges tényezőként azonosítják, melynek az az üzenete, hogy a pszichológia „tisztá tudományként” elszenvedti a politikai erőszaktevést. Bár a pszichológiát társadalomtudományként nevezik meg, az írásban tisztázatlan és reflektálatlan marad a meghatározás jelentése és ennek esetleges következményei. A szerzők a pszichológia tudományos identitását övező dilemmában, mely szerint természet- vagy társadalomtudományként könyvelhetjük-e el,

magyarázat nélkül foglalnak állást. Ha a pszichológiára társadalomtudományként tekintünk, akkor tudományos eredményeinek és törvényeinek társadalmi gyökereket tulajdonítunk, valamint azt állítjuk, hogy ismereteit a társadalom tanulmányozásából meríti. De ahelyett, hogy a társadalomtudományos irányultság mibenléte kibomlana a szövegből, sokkal inkább úgy tűnik, mintha a társadalomtudományosság ebben az esetben azt a célt szolgálná, hogy ki lehessen mutatni a nyomokat, melyeket a történelem hagyott a pszichológián.

Pléh (1998c) másutt slampos totalitárius rendszerként írja le a pszichológiát övező kádári konszolidációt, amiben Kovai (2014) kifogásolja, hogy valójában nem az államszocializmus gépezete vált lomhává, hanem a nemzetközi enyhülésnek tudható be a pszichológia iránt tanúsított nyomás csökkenése. Pléh munkájának egyik érdekes vonása, hogy bár idézőjelbe helyezve, de a szimbolikus tudományművelés és politizálás nevében jó és rossz oldalra osztja a rendszert támogató és ellenző kutatási területeket és képviselőit. Ebben a szembenállásban a naiv szcientizmusba vetett hit a rivális tudományos hagyományhoz kötődő kutatókat végül összeárantotta: „Az aktivitás, a kezdeményezés, a spontán vezéreltség olyan témák és közös nevezők voltak, melyekben az egyébként egyet nem értő törekvések közös szimbolikus alternatívát találtak a bornírt hivatalossággal szemben” (Pléh, 1998c, 107.). Legalábbis Pléh ezt a különböző tudományos feltevéseket felülíró együvé tartozást hangsúlyozza, amelyben a szcientizmust, a tiszta tudományosságot valló kutatók erkölcsi győzelmet aratnak az ideológiai nyomás alatt meghajló kutatók fölött.

A fentebb elemzett megközelítések számos rokon vonást mutatnak. Egyrészt az írás

szervezői valamilyen módon mind „belülről” követhették a pszichológia újraindítását, de a személyes vonatkozások nem vagy csak helyenként (ld. Hunyady, 2006a) váltak a szövegek tárgyává. A pszichológia történetét hasonlóképpen bontották időszakokra, és a hagyományokhoz való viszonyt is hasonlóan értékelték. Pléh Csaba szerint a történeti szakadások a személyes hagyományörökítést nehezítették, és messianisztikus pszichologizmust, túlzott optimizmust szültek. A magyar pszichológia történetét megszakításokban bővelkedve láttatták (Hunyady, 2006a; Pataki, 1977; Pléh, 1998a), amely sokszor a politikai történettel kapcsolódott össze, majd ezeket törvényszerűen állandó újrakezdések követik. Az újraindításokban az újrakezdések egyik állomása.

További közös vonás, hogy 1956 valamennyi írásban említés nélkül marad. Mindez a cikk szempontjából nem kifejezetten a forradalom negligálása miatt szorul magyarázatra, hanem azért, mert ahogy Kovai (2014) munkájából is kiderül, a Petőfi Kör 1956-ban rendezett pedagógusvitáin (és a balatonfüredi pedagóguskonferencián) a pszichológia helyzete – múltja és jövője is – középpontba került. A vita résztvevői nyíltan felszólaltak a közelmúlt sztálini dogmatizmusa ellen, mely a tudományos munkát ideológiai béklyóval látta el, és Méreihez hasonlóan más pszichológusokat is a háttérbe szorított. Az átfogó, szakmai alapokon nyugvó közoktatási reformok végrehajtásához a lélektannak elengedhetetlen szerepet szántak a reformpárti vita képviselői: „vissza az iskolába a lélektani szemléletet” (Hegedűs B., 1992, 120.). Az eseményeken ráadásul megjelentek, felszólaltak és a közönség kérdéseire válaszolva önkritikát gyakoroltak a Rákosi-kor felelős magas beosztású tiszt-

ségviselői, akik szerepet játszottak bizonyos tudományos szereplők és tudományterületek elnyomásában (Kovai, 2014). Kovai leírja, hogyan válnak az '56-os vitaesemények demokratikus, reformelképzelései pár évvel később a forradalom bukásával átforguló politikai közegben ellenséges, revizionista nézetekké, melyektől – beleértve Mérei állásfoglalását – el kell határolódnunk. Bár Pataki – a Petőfi Kör elnökeként – személyesen moderálta a vitát, 1977-re, mikor az idézett pszichológiai történeti cikket megírja, ezeket az eseményeket már kihagyja.

Az újabb pszichológiai történeti munkák egy része szintetizáló, valamint a meglévő beszédmódok dekonstruálására törekszik (K. Horváth, 2011; Kovai, 2014; Szokolszky, 2015). K. Horváth (2011) Mérei-kultuszának lebontásával a nagyszabású pszichológus személyiségéről árnyalt képet fest, amelyben a tehetség, a tanítványi rajongás és a politikai szerepvállalás nem válnak külön. Ugyanakkor bár Mérei könnyen bemutatható az átpolitizált pszichológia korszaka, annak minden elrettentő tünetével, a társadalmi program kudarcával, valójában nem csak Méreiről kell szót ejteni.

Mellette helyezkedtek el azok, akik pozíciójuknál fogva is a szakma politikusai voltak. Elsőként említhető Gegesi Kiss Pál akadémikus, aki mivel politikailag legitimnek számított, lehetősége nyílt arra, hogy kezdeményező szerepet töltsön be. A Pszichológia Bizottság élén nagy befolyással rendelkezett: az ő személye garantálta, hogy kezében nem válik veszélyes fegyverré a pszichológia. Gegesi a szakma nyilvánosságával egybehangzóan a pszichológia felélénkítésének zászlóvivőjeként tartotta magát számon, amit valójában két szerepe tett lehetővé: orvos és a rendszer embere volt. Az orvos pedig köztisztviselőnek örvendő, tekintélyes hivatásnak

számított, megkérdőjelezhetetlen tudományos ranggal. Tehát a Sztálin halálát követő tudománypolitikai fordulat megvalósításához Gegesi megfelelő személyként tűnt fel: az ő „arcával”, szakmai presztízsével lehetett összekötni a pszichológia ügyének felkarolását, miközben a háttérben politikai érdekek működtek.

Kovai (2014) a Pszichológiai Bizottságot ismertetve felhívja a figyelmet az albizottságok feltüntetésekor arra, hogy nem csak pszichológusok neve szerepel a képviselők között, hanem Kassák Lajost fedezhetjük fel a művészetpszichológiai albizottság tagjai közt. Hasonlóképpen meglepetést kelthet a gyakorlati, módszertani albizottság összetétele, mely viszont Aczél Györgyöt köszöntheti soraiban (Gegesi Kiss, 1960). Nem világos számunkra, hogy ez a tagság járt-e bármiféle gyakorlati következménnyel, mindenestre tudható, hogy az államszocializmus kultúrpolitikusa több szálon kötődött a pszichológiához, és közvetlenül befolyásolta a pszichológia alakulását, hiszen az intézményi kinevezésekért ő vállalt felelősséget.

Kardos Lajost a szakma folytonosságának öröjeként tartják számon (Hunyady, 2006). Hunyady szerint (2006) politikától távolságot tartó magatartásával magyarázható, hogy tudományos pozícióját megőrizhette. Való igaz, hogy a Kardos által üzött állatlélektan nem volt éppen az ideológiailag veszélyes pszichológiák közé sorolható, ám ő sem maradhatott ebből a szempontból érintetlen, amennyiben doktori értekezésében a pszichológiát pavlovi alapokon mutatta be. Talán nehezen bizonyítható, ám annál pikánsabb adalék, hogy védettségét annak is köszönhette, hogy a Galilei-körből mozgalmi viszony fűzte Rákosihoz (Lányi, 2005), de egy másik magyarázat szerint egyetemistaként a Rákosi-perben tolmácsként közremű-

ködött, amiért jutalomból „megmaradhatott” az egyetem védelmében.

A személyes vonatkozások a pszichológia-történeti írások esetében is előtérbe hozhatóak. Pataki első említett cikke megírásakor a MTA Pszichológia Intézetének igazgatójaként, vagyis kétségkívül legitim szakmai tekintély pozíciójából szólalt meg, ezért nem pusztán egy személyes véleményt fejezett ki a pluralitást felkaroló szakmai közgondolkodás színterén, hanem Pataki a „pszichológia hivatalos hangjaként” szólalt meg, aki a hetvenes évek végén kritikával illethette az ideológiai célokra felhasznált tudományosságot, és megszabhatta a hivatalos haladási irányt. Gondolatmenetében finoman megjelenik az a szándék, hogy deklarálja a pszichológia autonómiáját, elhatárolja magát a marxizmus (és egyéb) ideológiák kiszolgálásától. A marxizmus ebben a megközelítésben mintha a korai pszichológia gyerekbetegsége lett volna abból az időből, amikor önálló tudományos pozícióval még nem rendelkezett, és az államszocializmus közvetlenül meg akarta határozni a diszciplína természetét és világnézeti elköteleződését. Tovább lépve olyan tényező is volt, ami a tiszta tudomány ethosát veszélyeztette, „nem-tudományos pszichológiát” eredményezett. A cél tehát egy olyan pszichológia megszilárdítása volt, amely belső törvényszerűségeire hallgat. Apró, de lényeges különbség, hogy Pataki nem a politikai rendszert bírálta, a kellő tiszteletet megadta a szovjet pszichológiának, ami iránt már korán komoly érdeklődést mutattak a hazai szakemberek, vagyis belső kritikusként lépett fel.

Kovai Melinda (2014) az átfogó társadalmi folyamatok és személyesebb belső szakmai kapcsolatok szintjén egyaránt rá tudott világítani arra, hogy a pszichotudományok milyen erősen függenek az aktuális

társadalmi diskurzusoktól. Ezek a munkák (K. Horváth, 2011; Kovai, 2014) rámutatnak arra az időszakra, amikor a pszichológia társadalomkritikát fejezett ki, illetve társadalmi szintű jelenségek megoldására irányult, megkérdőjelezvén a diszciplinárisan „tiszta” pszichológia (Erős, 2015) pozícióját.

DISZKUSSZIÓ: AZ ÚJRAINTÉZMÉNYESÜLÉS DISKURZUSAI

A szakma korabeli képviselőinek pszichológiatörténeti írásai az újraintézményesülést jellegzetesen *fejlődés diskurzusba* ágyazzák, mely a pszichológia terjeszkedését, legitimmé válását, hivatalos támogatottságát üdvözli. Ez a diskurzus megkülönbözik a Harris által kritizált haladó tudomány elvétől (Harris, 2009), amennyiben a fejlődés diskurzusa azt a képet közvetíti a magyarországi pszichológiáról, miszerint az az '50-es évek második felének kedvező tudománypolitikai fordulatától kezdve folyamatosan növekedett és fejlődött volna. A finom különbség abban mutatkozik meg, hogy míg Harris a haladásba vetett hit mögött átfogóan a pszichológia modernizmusát látta, addig a fejlődés diskurzusa a magyarországi pszichológia intézménytörténeti kontextusába ágyazódik, melyet – mint fentebb említettem – a '30-as évek első intézménykezdeményei után nem sokkal majd

egy évtizedes elhallgatás, elnyomás, illetve mellőzés akasztott meg.

A fejlődés diskurzusa ugyan hasonlítható a Ben Harris által leírt 'Whiggish history'²-hoz (Harris, 2009), de nem azonos vele, mert a magyarországi pszichológia '50-es évekbeli szüneteltetése az újraintézményesülés alatt felduzzasztotta a gyarapodásba és növekedésbe vetett reményteli narratívákat. Egyrészt természetesen érthető a fejlődés és a megújulás hangsúlyozása, ugyanakkor ez megakadályozta a múlt tisztázását (pl. Gegesi Kiss Pál nyitószövege a *Pszichológiai Szemlében* magyarázat nélkül hagyja a pszichológia közel 10 éves háttérbe szorulását), vagy épp nem vett tudomást bizonyos előzményeiről (mondjuk Mérei pedagógiai törekvéseiről és bebörtönzéséről vagy Várkonyi Hildebrand intézményalapításairól). Így a felélénkülő pszichológiának feltehetően sokkal bonyolultabb viszonya volt hagyományaihoz, hiszen legitim pozícióját elnyerve nem ott folytatta, ahol abbahagyta a '40-es évek végén. Annál kevésbé, mivel a Rákosi-érát követő kádári konszolidációban a pszichológiának jelentős társadalmi szerepet szántak a hidegháború tudományos fegyverviselésében.

A pszichológiatörténeti írások emlékeztében a *politika a pszichológusokat érintetlenül hagyó tényezőként* szerepel. A politika kívülre helyezése, illetve a pszichológia depolitizálása olyan diskurzus, amely a pszichológia érintetlenségét, tiszta tudományos-

² A „whigek” egy szabadelvű, liberális angol párt. Harris abban az értelemben használja, hogy a tradicionális, „whiggish” pszichológiatörténet a status quo-t erősíti, és prezentista, jelenelvi történeteszemlélet jellemzi. A háttérben az az előfeltevés húzódik meg, hogy „[a] ma uralkodó szemléletek a tudomány progressziójából fakadnak”. Ha az ortodox nézeteknek ellentmondanak régi elméletek, nem ismerik el, mellőzik azokat, melyre legjobb példa Wundt, akit a kognitívok példaképükként tartanak számon, ám elleplezik munkássága szociálpszichológiai, antropológiai oldalát. Wundt laborjában kiegyenlített kapcsolat volt a kísérlet vezetője és a résztvevő közt, a szubjektív tapasztalatokat, értelmezéseket is figyelembe vették!

ságát hivatott igazolni. A felvázolt pszichológiai történeti pozíciók azt a látszatot keltik, mintha az államszocializmus idején dolgozó pszichológusok a történész védelmére szorulnának a morális és tudományos feddhetetlenség bizonyítása érdekében, hiszen szakmájukat már meghurcolta a történelem (Bodor et al., 1998). Mindez talán egy jelenlegi történelemszemléletből fakadó félelmet vetít rá a múltra, mely a meglehetősen leegyszerűsítő elkövető-áldozat polaritással viszonyul a múlt szereplőihöz. *A politikai mező kívülre helyezésére* irányuló törekvés Bodor Péter, Lányi Gusztáv és Pléh Csaba (1998) közös munkájában azt sugallja, hogy a korszak pszichológusai egységesen a rendszer apolitikus áldozatai voltak. Miközben a személyes politikai vonatkozásaik bizonyítékaival, ahogy az fentebb olvasható, inkább (korlátozottan) aktív döntéshozókként és cselekvőkként léptek fel különböző motivációkkal és bonyolult, ambivalens viszonyokkal. Az elnyomás vagy ideológiai alapú korlátozás, egyáltalán a politikai hatás tehát nem csak kívülről, egy fölérendelt hatalomból érkezett, hanem a szakmán belüli informális viszonyokban, mechanizmusokban és gyakorlatokban is megképződött, ám mindez a belső kapcsolatok és szerepek feltárásán keresztül érthető meg. Ez a kutatómunka annál inkább lényeges, mivel sok esetben úgy működött a rendszer, hogy az általános tiltás alatt egyes privilegizált személyek előjogokat élvezhettek, és megnyilvánulhattak. Gegesi Kiss például 1955-ben, a legkritikusabb időkben szóba hozhatta az MTA elnökségének I. számú Klinikai Osztálya előtt a pszichológiai tudás felélesztését, hiszen személye jó pártkapcsolatai miatt védett volt. Ezáltal az *MPSZ* 1960-as cikkeiben a pszichológia ügyét példátlan erőfeszítéssel egyengető főszereplőként diadalmaskodhatott (*MPSZ*, 1960).

A személyes kapcsolódások ugyan nem váltak a történeti elemzések reflexív tárgyává, mivel a szerzők a tudományos távolságtartás hangján beszéltek el a diszciplína eseményeit, miközben ők maguk is több ponton hozzátartoztak a pszichológia ezen korszakához. Ezek a munkák többnyire a közelmúltat értékelő krónikák: bemutatják, milyen fejlemények és eredmények könyvelhetők el az elmúlt évtizedek pszichológiai közéletében, esetleg előrevetítik a következő évtizedek tudományos irányait, szakmai kérdéseit. Jellemzően a szakértelem növekedésének és megszilárdulásának érzete tölti el az írásokat, és a jövőben előrevetítenek némi problémát, amely aggodalomra ad okot, amennyiben veszélyeztetik a pszichológia tudományának töretlen kibontakozását.

Mivel a pszichológiával szemben társadalomépítő elvárásokat támasztott a politikai hatalom (Szmirnov, 1960), illetve a diktatúra szemében minden átpolitizálódott, ezért a tudományos élet főszereplői közül sokan sok szempontból politikusokká váltak, politikai térben mozogtak: *a pszichológia politikai és személyes viszonyok színterévé alakult*. Bár a pszichológia 1956 után elveszítette korábbi ideológiai jelentőségét és politikai szerepét, és a pszichológusok apolitikus magatartást öltöttek magukra (Kovai, 2014), a két állítás valójában mégsem mond ellent egymásnak. Ugyan az elnyomás politikai fenyegetettsége csökkent, a pszichológia (különböző ágazatai) többé már nem jelentett(ek) veszélyt, ami ellen erőteljes eszközökkel, cenzúrával, betiltással kellett volna reagálni. Az 1960-ban újrainduló *Magyar Pszichológiai Szemle* első számában közölte Szmirnov írását, melyben legalábbis a propaganda szintjén a diszciplína szépen betagozódott „a kommunizmus építőinek körébe” (Szmirnov, 1960). A pszichológia területe természetesen széles, színes és

korántsem egységes képet nyújtott, amelybe belefértek a tudományosság ethoszát valló apolitikus szereplők (pl. klinikusok is), bizonyos értelemben politikai távolságtartással implikálva ellenzékiességüket, amennyiben igyekeztek kivonulni a mindenre kiterjedő átpolitizáltságból. A klinikusok apolitikussága abban nyilvánult meg, hogy szakmai elhivatottságuk és felkészültségük minden más tényező figyelembe vételét kizárta hivatásuk gyakorlásában, és a politikai vonatkozású események, a politikai részvétel nem képezték beszédük tárgyát. Másképpen megfogalmazva, ellenzékiességük nem nyílt tiltakozásban vagy a hatalmi elvek cáfolatában mutatkozott meg, hanem abban, hogy olvasatukban a legitim pszichológiai diskurzust kizárólag szakmai és „tisztán tudományos” kérdések alkották, kizárva ezzel bárminemű politizáló – vagy akár társadalomtudatos – témát, és kifejezve ezzel azt, hogy mely kérdések nem tartoznak rájuk, tehát az igazi szakmára, mert azok „politikusak”.

A sokat emlegetett és felszámolandó *múlt iránti vakság valójában egyszerre általános pszichológiatudományi és társadalmi kérdés*. A magyarországi pszichológiaellenes politikák ugyan megnehezítették az elődök munkájához való élő kapcsolódást, hiszen nem csak az emigráló pszichológusokkal, hanem a közvetlen politikai beavatkozás elhallgatásával vált nehezen elbeszélhetővé a múlt, de a mindenkori jelenre való összpontosítás a mainstream pszichológia dekontextualizáló és ahistorikus emberképével is összefügg. Ebből a perspektívából érthetjük meg, hogy Pléh (1998c) szemében a magyarországi pszichológia által dédelgetett profetikus víziók miért torz és negatív képekként jelennek meg, melyek nem elég, hogy megbuktak, de a szerző szerint elő is mozdították a pszichológia társadalmi és politikai elutasítását.

Pataki távolságtartása a marxista alapú pszichológiától hasonló székszezszt testesíthet meg azzal együtt, hogy az objektív tudománykép hangsúlyozása eltereli a figyelmet személyes politikai érintettségéről. Így a marxizmus alá rendelt tudományos megismerés elutasítása nem is annyira a politikai rendszer kritikájaként értelmezhető, hanem sokkal inkább egy neutrális tudománykép kivívásaként, melyet pajzsként fel lehetett használni a vitatható politikai kérdések ellen, valamint el lehetett kerülni a társadalomkritikus szereppel járó konfliktusokat. A '60-as években felélénkülő magyarországi pszichológia elveszítette ideológiai (ellenálló) szerepét, ugyanakkor a természettudományos identitásában megerősödött. Azzal, hogy nem a társadalmi vízióval rendelkező elődök útját követte, hiszen az átpolitizálódott identitás fenyegette a tudományos autonómiát és igényességet, kiengedte kezei közül társadalomformáló erejét, misszióját és tudatát is. Sokkal inkább azonosult az individualizálódó társadalomban betöltött semleges és tiszta szakértői tudomány képével (Pléh, 1985), ahol a korszerű és technokrata szak tudás kifejlesztéseként fogta fel szerepét, amelyet a mindenkori társadalom rendelkezésére bocsáthat. Ez a naiv szcientizmusba vetett hit azt az illúziót keltette, hogy a tudományos igazság az ideológiai érdekek fölött áll. Mindez pedig a tudomány feladatát érintő sajátos értelmezésen keresztül történt, miközben a pszichológiának nem lehet célja a politikamentesség, mivel a mindenkori aktuális ember problémáival foglalkozik. A diktatúrától való természetes berzenkedés és elhatárolódási hajlam sajnos azzal járt, hogy a pszichológia elfelejtette észrevenni a kort, amelyben élt, hiszen az „időtlen” emberképpel rendelkező tudományterületek (pl. kognitív irány) mellett tette le a voksot. Nem

éreztek feladatuknak, hogy a pszichológia társadalmi kérdésekre reagáljon, és az egyéneket társadalmi kontextusukba ágyazottan vizsgálja.

A magyarországi pszichológia helyzetének enyhülését közvetlenül a szovjet politikai (Sztálin halála) és tudományos eseményekből szokás levezetni (Kovai, 2014). Az 1960-ban újrainduló *Magyar Pszichológiai Szemle* mintegy iránymutatóként közli A. A. Szmirnov tudósítását az SZKP XXI. konferenciájáról, mely szerint a pszichológia a „kommunizmus általánosan kibontakozó építésének nagyszerű programjához” csatlakozik, és ennek konkrét elvárásaihoz igazítja feladatait. Ugyanakkor az SZKP konferenciáját megelőző években már voltak itthon jelei a pszichológiát övező légkör megváltozásának. A magyarországi pszichológia újraintézményesülését tehát nem tisztán tudományos igények hívták életre, nem a pszichológiai diszciplína természetes önfejlődése – bármennyire is ezt a látszatot kívánta erősíteni a hivatalos fórum, a *Magyar Pszichológiai Szemle* határozatai és közleményei –, hanem *serkentése politikai döntések és folyamatok következménye* volt.

Összefoglalva: mivel a szövegek nem a múlt tényszerű rekonstrukciójaként szerepelnek, hanem értelmezik és újraalkotják azt, az emlékezés a felejtés eszközeként szolgált, amelyben bizonyos események kimondhatóvá válhattak, mások elhallgatásra kerültek és felejtésre lettek ítélve – példának okáért az '56-os kezdeményezések és a személyes érintettség homályba borultak. Az elemzett szövegek jellemzően folyamatos progresszióban vagy fejlődés diskurzusban beszéltek el az újraintézményesülés történetéről, mintha a Rákosi-korszak pszichológiát sújtó intézkedéseit követő fokozatos enyhülés felerősítette volna a szakmai reményeket, és mintha

a kádári konszolidáció beköszöntével szakadatlan növekedés és kizárólag a tudományos minőség elve érvényesült volna a pszichológián belül. A pszichológiatörténeti írásokban fellelhető másik diskurzus szerint, bár az újraintézményesülést jól azonosíthatóan politikai szempontok serkentették, a szerzők, még ha utaltak is a tágabb politikai környezetben zajló folyamatokra, a politikai mezőt távolították, a pszichológián kívülre helyezték. Ez a diskurzus a személyes vonatkozások, politikai állásfoglalások kikerülését szolgálhatta, mely az ideológiai nyomást elutasítva a tudományos autonómia nevében objektív, természettudományos és apolitikus tudományképet favorizált. Ezzel összefüggésben a társadalomkritikus, társadalomtudatos pszichológiaművelés megszűnt valódi szakmai magatartásnak lenni. Az átpolitizáltság miatt a pszichológiai élet szereplőire egyben mint politikusokra is kell tekintenünk, hogy megértsük cselekedeteiket. Feltételezhetően a múlthoz való kritikai hozzáállás hiánya, a pszichológia társadalmi beágyazottságával szemben tanúsított hárítás, és az informális viszonyok tudományalakító szerepének bagatellizálása a jelenre áthagyományozódnak, továbbélnék, amennyiben nem tudunk róluk, és nem részei a szakmáról szóló hivatalos beszédnek. Végül a pszichológia újraintézményesülése valójában többre értékelhető, mint az 1950-es évek derekáig húzódó elnyomás feloldása és az intézmények újraindítása. Hiszen a '60-as évek államszocializmusa egy olyan szakmai egység és tudományos rang lehetőségét teremtette meg többek között az akadémiai hely kialakításával, a Magyar Pszichológiai Társaság és az önálló egyetemi szak elindításával, amivel a pszichológia azelőtt nem rendelkezett. Az a kevés folyamatosság, amit megtartott, mint például a Gyermeklélektani Intézet

fennmaradása, sem illeszkedik egy lineáris folyamatba, mivel az 1955-ben a MTA-hoz csatolt egység teljesen új feladattal és misszióval kellett, hogy számoljon. Az újraintézményesülés fejezetének köszönhetően az addig fragmentált magyarországi pszichológiai tudományok egy átfogó szakmai térbe léphettek elő, amelynek működése tisztázat-

lan az államszocializmus gépezetében. Ezért az elvégzendő múltfeltárás rámutathat azokra a jellegzetes szakmai szerepekre és viszonyokra, melyek markánsan befolyásolták az intézmények felépítését, a pszichológiai élet alakulását, ugyanakkor a visszaemlékezések elfedik (vagy elfeledik) ezeket az összefüggéseket.

SUMMARY

WHEN PSYCHOLOGY JOINED „THE GLORIOUS PROGRAM OF CONSTRUCTING THE GLOBALLY DEVELOPING COMMUNISM” – REINSTITUTIONALIZATION FROM CRITICAL PERSPECTIVE

The term reinstitutionalization implies the period when psychology was neglected in Hungary which started with the Soviet takeover after WW2 (Bodor, Pléh, Lányi, 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Pataki, 2002; Szokolszky, 2014). Although the losses of psychological sciences are factually traceable, there is still no consensus in the interpretation of this period. This article attempts to evaluate the role of reinstitutionalization in the history of Hungarian psychology in a societal-political context. To outline the history of events I rely on sources as related articles of the professional field, the Hungarian Psychological Review and also on documents of the Psychological Institute of the Hungarian Academy of Sciences. The study aims to elaborate how psycho-historical writings evaluate reinstitutionalization, and how all this contributes to the self-interpretation of psychology as a science. Results show that reinstitutionalization is told in discourses as progression and political field as an external factor, however, psychology as a science was shaped by historico-political influences, and psychology operated as a platform of personal and political relations.

Keywords: reinstitutionalisation, critical psychology, history of psychology, psychology in Hungary, Kádár-era

IRODALOM

- A Pszichológia helyzete hazánkban – az MTA 1960. évi nagygyűlésén, április 13-án elhangzott előadások. Hozzászólások. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(3), 296–317.
- BODOR P., LÁNYI G., PLÉH CS. (szerk.) (1998): *Önarckép háttérrel: Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Pólya Kiadó, Budapest.
- DANCS I. (szerk.) (1977): *75 éves a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézete: Dokumentumok és beszámolók*. MTA Pszichológiai Intézete, Budapest.
- ERŐS F. (2015): *Nemzetpolitikai lélektantól tudományos fajelméletig – A magyar pszichológia történetének szürke zónája*. (kézirat)

- FOX, D., PRILLELTENSKY, I., & AUSTIN, S. (eds) (2009): *Critical psychology: An introduction*. Sage Publications, London.
- GEGESI KISS P. (1960): Bevezető. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(1), 1–9.
- GERGEN, K. J. (1996): Technology and the Self: From the Essential to the Sublime. Chapter draft for Grodin and Lindlof (eds): *Constructing the Self in a Mediated World*. Sage.
- GOUGH, B., MCFADDEN, M., MCDONALD, M. (2013): *Critical Social Psychology – An Introduction*. Palgrave Macmillan, London.
- HARRIS, B. (2009): What Critical Psychologists Should Know About the History of Psychology. In FOX, D., PRILLELTENSKY, I., & AUSTIN, S. (eds.): *Critical psychology: An introduction*. Sage Publications, London. 20–35.
- HEGEDŰS B. A., (szerk.) (1992): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita*. Múzsák Közművelődési Kiadó. <http://mek.oszk.hu/12000/12099/12099.pdf> (Letöltve: 2015.07.22.)
- HUNYADY GY. (2006a): A budapesti tudományegyetem és a pszichológia. In Uő: *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 187–199.
- HUNYADY GY. (2006b): Hetvenöt év és a magyar pszichológia. In: Uő: *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 199–213.
- K. HORVÁTH ZS. (2011): *KÍVÜL – Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. (doktori disszertáció)
- KOVAI M. (2014): *Lélektan és (köz)politika. Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. (kézirat)
- LÁNYI G. (2005): A politikai pszichológia megszületése Magyarországon In: Uő (szerk.): *Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok. A politikai pszichológia szemléleti sajátosságairól*. Vitakötet. József Műhely, Budapest. 57–70.
- PATAKI F. (1977): A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszerű tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34(6), 563–586.
- PATAKI F. (2002): Egy évszázad árnyékában: Adalékok a Pszichológia Intézet történetéhez. In: CZIGLER I., HALÁSZ L., MARTON L. M. (szerk.): *Az általánostól a különöségig*. Gondolat Kiadói Kör – MTA Pszichológiai Kutatóintézet, Budapest.
- PLÉH CS. (1985): Társadalmi változások és a pszichológia négy évtizede. *Világosság*, 26, 212–218.
- PLÉH CS. (1998a): Hagyomány és újítás a magyar pszichológiában. In: Uő: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest. 59–65.
- PLÉH CS. (1998b): Magyar hozzájárulások a modern pszichológiához. In: Uő: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest. 71–90.
- PLÉH CS. (1998c): A pszichológia szimbolikája egy slampos totalitárius rendszerben. A magyar pszichológia a hatvanas években. In: Uő: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest. 91–111.
- SZMIRNOV, A. A. (1960): A pszichológia feladatai az SZKP XXI. kongresszusa határozatai tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(2), 129–152.
- SZOKOLSZKY Á. (2014): *Hungarian psychology in context. Reclaiming the past*. (kézirat)